

THEOLOGIA BIBLICA

Adorjáni Zoltán*

Kolozsvár

Amíg nem jön egy próféta... (1Makk 4,46) Írásmagyarázasi módszer A makkabeusok első könyvében**

Nagy Sándor hadjáratának első szakasza

A Krisztus előtti három évszázad folyamán a zsidóság kebelében olyan változások mentek végbe, amelyek messzemenően hozzájárultak a palesztinai és a diaszpórában élő zsidó közösségek lelki-szellemi arculatának átformálódásához. Ez a három évszázad, amelyet Nagy Sándor (Kr. e. 356–323) fellépése és birodalomalapítása előz meg, igen-igen mozgalmas volt mind politikai, mind szellemi-kegyességi tekintetben.

Nagy Sándor (356–323) alig 20 esztendő volt, amikor uralomra jutott (336). Miután megszilárdította hatalmát az illíriai és trákiai lázadó törzsek leverésével és a Thébai által vezetett görög városok felkelésének elfojtásával (335), a görög államok Korinthusban egybegyűlt képviselői a perzsák elleni hadjárat fővezérévé választották. A perzsák elleni hadjárat első szakaszában (334–331) Kis-Ázsia nyugati partvidékén, a Granikosz folyó mellett aratta első nagy győzelmét 334 májusában. Elfoglalta Kilikiát, a Taurusz-hegységen át Szíriába vonult, és 334 novemberében döntő győzelmet aratott Isszosznál III. Dárius csapatai fölött.¹ Erre Dániel könyvének második látomása is utal, amely az apokaliptikus beszédmódnak megfelelően nem nevezi meg a két királyt, hanem egy kos és egy kecskebak küzdelmének képsorával utal a jelentős történelmi fordulatra.²

* Adorjáni Zoltán (Dés, 1956) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben oktat 1991-től. Doktori címet 2005-ben szerzett a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen *A therapeuták kontemplatív kegyessége* című tézisével. Kutatási területei: az Újszövetség korának kegyességi irányzatai, deuterokanonikus és pszeudoepigráf irodalom, Imre Lajos élete és munkássága. Könyv- és lapszerkesztői (*Üzzenet, Ifjú Erdély, Erdélyi Református Naptár, Református Család*) tevékenysége mellett közös tanulmánykötetekben, a *Református Szemlében*, a *Pannonhalmi Szemlében*, a *Confessióban* és egyéb bel- és külföldi folyóiratokban közöl tanulmányokat, illetve esszéket.

** Ez az írás annak az előadásnak szerkesztett változata, amely a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet által szervezett lelkesztővábbképzőn hangzott el 2017. február 15-én.

¹ Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság. Az Újszövetség korának világa*. Útitárs, Köln–Bécs 1969, 9. Bajusz Ferenc: Alexandrosz 1. In: Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*. I. Kálvin János Kiadó, Budapest 1993, 41.

² Dán 8,5–8: *Majd azt vettem észre, hogy egy kecskebak jön napnyugat felől az egész föld fölött, nem is érintve a földet. Ennek a baknak a két szeme között egy hatalmas szarv volt. Amikor odaért a kétszarvú koshoz, amelyt a csatorna mellett láttam állni, rárontott teljes erővel. Láttam, hogy mikor a koshoz ért, nekivadva felüklelte a kóst, és letörte a két szarvát. A kosnak pedig nem volt annyi ereje, hogy megálljon vele szemben. A földre terítette, megtaposta, és nem volt, aki a kóst megmenthette volna hatalmától. A kecskebak*

Ezután dél felé folytatta hódító útját, elfoglalta Aradoszt, Bübloszt és Szidónt, majd fél évet tartó ostrom után sikerül bevennie Tíruszt (332. január–július).³ Gázát két hónapnyi ostrom után vette be, és ezután „azonnal Jeruzsálem ellen indult”.⁴ Úgy tűnik, hogy Palesztina területét fegyveres ellenállás nélkül foglalta el.

Palesztina elfoglalásának leírásába Josephus Flavius beillesztette a világhódító Nagy Sándor jeruzsálemi bevonulásának elbeszélését, amely legendás elemeket tartalmaz, és ezért történeti hitelét illetően kétségek merülnek fel.⁵ De erről hadd szóljon mégis Josephus:

„4. [...] Gaza elfoglalása után azonnal Jeruzsálem ellen indult. Mikor Jójáda⁶ főpap értesült erről, félt és megzavarodott [...]. Istenhez való fohászkodásra intette a népet, áldozatokat mutatott be, és könyörgött Istennek, hogy védelmezze meg népét és mentse meg a fenyegető veszedelemtől. Mikor az áldozat után éjjeli nyugalomra tért, álmában bátorította Isten, hogy csak ne féljen, koszorúzza meg a kapukat, és nyissa meg a várost; aztán a lakosok fehér ruhában, maga pedig a papokkal együtt templomi díszruhában vonuljanak a király elé, s ne tartsanak semmitől, mert Isten maga gondoskodik róluk. Mikor Jójáda felébredt, nagyon megörvendezett, és örömeiben mindenkivel közölte, milyen megbízást kapott álmában; majd teljesítvén az álmában kapott parancsot, készült a király érkezésére.

5. Mikor híret vette, hogy a király már nincs messze a várostól, a papokkal és a város népével együtt más népeknél soha nem látott ünnepélyes menetben vonult ki a városból [...]. [...] mikor Sándor messziről megpillantotta a fehér ruhás tömeget, a bisszusruhás papokat és a főpapot kék-arany díszruhájában, süvegével és az aranypártával, amelybe bele volt vésvé Isten neve, egyedül elébük ment, hódolt Isten nevének, és mindenekelőtt a főpapot köszöntette. És mivel a zsidók is valamennyien egyhangúlag köszöntötték és körülözönlötték Sándort, Syria királyai és a többiek elámultak, és arra gondoltak, hogy a király bizonyára megzavarodott. Csak Parmenion⁷ emberelte meg magát, odalépett Sándorhoz s megkérdezte,

azután igen nagygyá lett [...]. Az állatszimbólumok magyarázatát a 8,21 nyújtja: A szőrös bak a görögök királya; a két szemé között levő nagy szarv az első király.

³ Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság*, 9.

⁴ *Jos Ant XI. 8,3. és 4.* A magyarra fordítás kiadása: Josephus Flavius: *A zsidók története*. Ford. Révay József. Európa Könyvkiadó, Budapest 1980, 278–279.

⁵ Vö. Woude, A. s. van der: *Geschiedenis en godsdienst van het palestijnse jodendom vanaf Alexander de Grote tot aan de komst van de romeinen*. In: Woude, A. S. van der et. al. (red.): *Bijbels handboek. Deel IIB. Tussen Oude en Nieuwe Testament*. J. H. Kok, Kampen 1983, (5–89) 14. A legendát a babiloni Talmud áthagyományozásában is megtaláljuk (bJoma 69b).

⁶ Főpap, akinek a Neh 12,10–11 szerint a szintén főpap Eljásíb volt az apja (Neh 3,1), fiát pedig, aki valószínűleg szintén főpap volt, Jónátánnak hívták (ld. még Neh 12,22). Jójáda egyik testvére, Manassé a perzsa satrafának, a hóróni Szanballatnak leányát, Nikasót vette feleségül, és emiatt Nehémiás elűzte őt Júdeából (Neh 13,28); ld. *Jos Ant XI. 7,2* (Josephus Flavius: *A zsidók története*, 276).

⁷ Parmenion (Kr. e. 400–330) előkelő származású hadvezér, aki Nagy Sándor apjának, II. Philipposznak volt egyik kiváló és bizalmas hadvezére, és Nagy Sándort is szolgálta. A graniko-

hogy ő, akinek az egész világ hódol, miért borul le a zsidó főpap előtt. Erre a király így felelt: »Nem őneki hódoltam én, hanem Istennek, akinek ő a főpapja. Ezt a főpapot ugyanebben az öltözetben láttam már egyszer álmomban, midőn a makedóniai Dionban voltam. S mivel már akkor azon töprengtem, hogyan hódíthatnám meg Ázsiát, azt tanácsolta, hogy ne habozzam, hanem bátran keljek át a tengeren: ő maga előtte jár majd hadseregemnek, és megszerzi nekem az uralmat Perzsia felett. Mivel pedig más embert sohasem láttam még ilyen öltözékben, amint őt megpillantottam, rögtön eszembe jutott álmom és az ő jövődölése. Most győződtem meg arról, hogy hadjáratomat Isten parancsára indítottam meg, Dareioszt legyőzöm, a perzsák hatalmát megtöröm, és minden szándékomat megvalósítom.« Miután így megfelelt Parmeniónnak, kezet nyújtott a főpapnak, a zsidók kíséretében bevonult a templomba, a főpap utasítása szerint áldozott Istennek, és a főpapot és a papokat a legnagyobb tisztelettel tüntette ki. Mikor Dániel könyvét is megmutatták neki, azzal a jövődöléssel, hogy egy görög ember pusztítja el majd a perzsa birodalmat, ezt a célzást is önmagára vonatkoztatta, és örömmel bocsátotta el a népet. Másnap azonban megint összehívta őket, és felszólította, hogy kívánjanak ajándékokat, amennyit csak akarnak. Mikor pedig a főpap engedélyt kért, hogy ősi törvényeik szerint élhessenek, és minden hetedik évben mentesek legyenek a szolgáltatásoktól, Sándor ezt a kérését szívesen teljesítette. Mikor továbbá arra kérték, engedje meg a Babilonban és Médiában élő zsidóknak is, hogy törvényeik szerint éljenek, azt ugyancsak megengedte. Azután közölte a néppel, hogy ha vannak, akik seregében akarnak katonáskodni, szívesen magával viszi őket, és a hadseregben is megtarthatják ősi szokásaikat és azok szerint élhetnek. Erre sokan beálltak hadseregébe katonának.⁷⁸

Bár a legendás elemek történeti háttere bizonytalan, az viszont bizonyos, hogy Josephus elbeszélésének ez a része ugyanolyan célzatú, mint Dániel könyvének 4. fejezetében Nebukadneccar álma és annak megfejtése Dániel által, illetve Nebukadneccar megtébolyodása, majd értelmének visszatérése és Isten előtti meghódolása. Ezek ugyanis annak az apokaliptikus prófétai üzenetnek tolmácsolásai, hogy Izrael Istenének hatalma és uralma univerzális, s ezért még a pogány uralkodók is az ő irányítása alatt cselekszenek, elismerik, illetve nekik is el kell ismerniük, hogy *a Felséges uralkodik az emberek királysága fölött, és annak adja azt, akinek akarja.* (Dán 4,29)

Miután Dániel társai nem hajlandók imádni a Nebukadneccar által felállított szobrot, és a rájuk kiszabott büntetést épen ússzák meg, a király ezt téteti közzé

szi, isszoszi és arbelai csatákban ő vezette a hadsereg bal szárnyát. Mivel Nagy Sándor nem volt megelégedve az arbelai csatában tanúsított hadvezéri teljesítményével, a perzsa Ekbatana városban hagyta hátra helytartóként. Fia, Philotasz, aki már az ázsiai hadjárat elején kitűnt katonai képességeivel, a lovasság vezetője lett. Parmenion és Philotasz is bírálta Nagy Sándort a keleties szokások túlzott átvétele miatt, és emiatt Sándor mindkettőjüket kivégeztette. Ld. Schiling Lajos: Parmenion és Philotas címszó. In: Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori Lexikon. II.* Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1904, 374. és 484–485.

⁷⁸ *Jos Ant XI.* 8,4–5 (Josephus Flavius: *A zsidók története*, 278–281).

birodalmában: *Jónak látom kibírdetni a jeleket és a csodákat, amelyeket a felséges Isten tett. Mily nagyok az ő jelei, mily hatalmasak csodái! Az ő királysága örök királyság, és uralma megmarad nemzedékről nemzedékre!* (Dán 3,32–33) Dániel is épen kerül ki az oroszlánok verméből, és Dárius is rendeletet hirdettet ki: *...birodalmam minden tartományában rettegve féljék Dániel Istenét! Ő az élő Isten, aki megmarad mindörökké. Az ő királysága megdönthetetlen, uralkodása végtelen. Ő megment, megszabadít, jeleket és csodákat tesz égen és földön.* (Dán 6,26–27)

Ugyanilyen célzatú IV. Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 215–164) halálos megbetegedése, halála előtti megtörése és imádkozása. Ez a szír uralkodó, aki az istentelenség egyik Jézus Krisztus korában is emlékezetes megtestesítője, Kr. e. 168-ban Zeus-oltárrá alakíttatta át a jeruzsálemi templom égő áldozati oltárát, és ezért férgek okozta kórságban halt meg (2Makk 9):

4 [...] Felfuvalkodottságában ezt mondta: Mihelyt odaérek, Jeruzsálemet a zsidók tömegsírjává változtatom.⁵ Izrael Istene, a mindenható ÚR azonban megverte egy gyógyíthatatlan, láthatatlan csapással. Alighogy kimondta ezt a mondatot, szünni nem akaró kínok és belső fájdalmak jöttek rá.⁶ Jogosan érte őt mindez, mert ő sokak testének okozott mindenféle belső fájdalmat.⁷ Azonban ettől nem szűnt gögje, hanem csak még dühödtebb lett. Haragjában tüzet okádott a zsidókra, és megparancsolta, hogy gyorsabban hajtsanak. Ekkor az történt, hogy kiesett a száguldó kocsiból, és olyan súlyos volt az esése, hogy minden tagja összetört.⁸ Így az, aki emberfeletti gögjében azt hitte, hogy parancsolhat a tenger hullámainak, és hogy mérlegre tudja tenni a hegyeket, most a földre esett, és hordágyon kellett őt továbbszállítani. Mindez Isten hatalmát mutatta meg nyilvánosan.⁹ Az istentelen ember testét pedig férgek lepték el. Ugyan még életben volt – fájdalmak és gyötrelmek között –, de teste már rothadni kezdett, úgyhogy a sereg tagjainak hányingere támadt a szagtól.¹⁰ Azt, aki nem sokkal azelőtt azt hitte, hogy az ég csillagait is meg tudja érinteni, most senki nem tudta szállítani elviselhetetlen szaga miatt.¹¹ Ekkor megtört, és már kezdett engedni gögjéből. Észhez térítette Isten ostora, hiszen fájdalmai egyre nőttek.¹² Mikor már ő maga sem tudta elviselni saját szagát, ezt mondta: Úgy igazságos, hogy Istennek legyünk alávetve, és a halandó ne gondolja magáról, hogy Istennel egyenlő.¹³ Ez a gonosz ember ekkor imádkozott ahhoz az ÚRhoz, akinél nem volt számára irgalom, és azt mondta, hogy¹⁴ szabadnak nyilvánítja a szent várost, amelyet a földdel akart egyenlővé tenni, és amelyet tömegsírrá akart változtatni,¹⁵ továbbá az athéniakkal tesz egyenrangúvá minden zsidót, akiket korábban arra sem tartott méltónak, hogy eltemessék őket, hanem gyermekeikkel együtt a vadállatok és madarak táplálékául akarta odavetni.¹⁶ Azt ígérte, hogy a szent templomot, amelyet korábban kirabolt, a legszentebb ajándékokkal fogja feldíszíteni, visszaadja a szent edényeket, sőt a többszörösét annak, mint amit elvett, és saját bevételeiből fog gondoskodni az áldozatokhoz szükséges dolgokról.¹⁷ Mindezek mellé még zsidóvá is lesz, és felkeres minden lakott helyet, hogy Isten hatalmát hirdesse.¹⁸ Mivel azonban fájdalmai nem szűntek – ugyanis méltán volt rajta Isten ítélete –, már kezdte feladni a gyógyulása felőli reményt, és [...] kérlelő hangú levelet írt a zsidóknak [...].

²⁸ Így halt meg ez az embergyilkos és istenkáromló nagy szenvedések között, amiket pedig ő is okozott másoknak. Szánalomra méltó módon, idegen földön, a hegyekben múlt ki.⁹

Ez a férgek okozta kórság, amelyről a 2Makk 9-ben is olvashatunk, tipikusan az istenkáromlók büntetése.¹⁰ Josephus Flavius pedig azt is lejegyezte, hogy Nagy Heródes halálát (Kr. e. 4) szintén ez a betegség okozta.¹¹ De térjünk vissza a történelmi eseményekre.

⁹ Az idézett forrása: *Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Magyar bibliatársulat, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1998.

IV. Antiokhosz Epiphanész bűnbánatát és halálát az 1Makk 6-ban is megtaláljuk rövidebb formában: ⁷ *Lerombolták az utálatosságot is, amelyet Jeruzsálemben az áldozati oltárra helyeztek. A szentélyt – a régi állapotához hasonlóan – körülvevették magas falakkal és ugyanúgy Bét-Szur városát is.* ⁸ *Amikor a király ezeket a híreket meghallotta, ágyának esett, mert keserősége betegségbe kergette, mivel nem úgy lett, ahogy akarta volna.* ⁹ *Hosszú időn keresztül úgy maradt, mert nagy keserűség gyötörte. Arra is gondolt, hogy meg kell halnia.* ¹⁰ *Ekkor magához hívatta barátait, és ezt mondta nekik: Szememet elkerüli az álom, a szívem pedig gondoktól gyötörődik.* ¹¹ *Azt mondtam magamban: Micsoda nagy zűrzavar és nyomorúság ez, amibe most beleestem! Pedig amíg hatalmam volt, tiszteltek és szerettek.* ¹² *Most viszont eszembe jutott mindaz a rossz, amit Jeruzsálemben elkövettem: elvittem onnan az összes ezüst- és aranyedényt, és ok nélkül megparancsoltam, hogy irtsák ki Júdea lakóit.* ¹³ *Beismerem tehát, hogy ezért szakadtak rám ezek a nagy bajok. Bizony idegen földön pusztulok el nagy keserűségben! [...]* ¹⁶ *Ezután Antiokhosz király meghalt [...].*

Josephus Flavius az 1Makk 6,1–17 alapján írja le IV. Antiokhosz Epiphanész bűnbánatát és halálát (*Jos Ant XII. 9,1–2*), és csupán következő kiegészítést illeszti bele: „Csodálkoznunk kell a megalopolisi Polybioson, aki megbízható ember ugyan, de azt mondja, hogy Antiochos azért halt meg, mert a perzsiai Artemis-templomot ki akarta fosztani. Nyilvánvaló azonban, hogy ha valaki csak tervezett valamit, de nem hajtotta végre, azért nem érdemel bűnhődést. Míg tehát Polybios ebben keresi Antiochos halálának okát, sokkal valószínűbb, hogy a királynak a jeruzsálemi templom kirablása miatt kellett meghalnia. Azonban emiatt nem akarok vitába szállni azokkal, akik nem az én nézetemet, hanem a megalopolisi történetíró nézetét fogadják el.” *Jos Ant XII. 9,1* (Josephus Flavius: *A zsidók története*, 320–321).

¹⁰ Varga Zsigmond J.: *οικωληγοβρωτος*. In: uő (szerk.): *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, 873.

¹¹ A *Jos Ant XVII. 6,5* szerint Nagy Heródes király is ugyanebben a betegségben halt meg: „Heródes betegsége egyébként egyre súlyosbodott: Isten nyilván most büntette őt gaztetteiért. Mert valami lassú tűz emésztette, de kívülről nem látszott meg rajta, miféle forróság emészti belső részeit. Ehhez járult, hogy mohón vágyott ételre, de sehogya sem tudott kielégülni. Továbbá súlyosbította betegségét, hogy belső részeiben daganatok keletkeztek, s különösen rettenetes fájdalmak kínozták beleit. Lábaik, valamint alsótestét vizenyős, átlátszó folyadék duzzasztotta meg, nemi szervén gennyes daganat támadt, amelyben férgek keletkeztek. Ha a beteg fölült, fulladozni kezdett, s bűzös kilélegzése éppoly fájdalmakat okozott neki, mint a nehéz belélegzés. Végül, majdnem minden részében görcsök gyötörték, amelynek hevessége szinte elviselhetetlen volt. A jövendőmondók, akik magyarázni próbálták ezeket a tüneteket, azon a véleményen voltak, hogy Isten kemény büntetéssel sújtja a királyt gonoszságáért, viszont maga Heródes, ámbár emberfölötti kínokat szenvedett, mégis remélte, hogy meggyógyul [...]”

I. Heródes Agrippa, Nagy Heródes unokája, aki Kr. u. 41–44 között egész Palesztina felett uralkodott, és kivégeztette a tekintélyes Jakobot (ApCsel 12,1–3), Péter apostolt pedig bebörtönözte (ApCsel 12,4–7), ugyanilyen betegség miatt hunyt el Kr. u. 44-ben, mivel nem utasította el istenítését; ApCsel 12,21–23: *Egy kintűzött napon Heródes felöltözött királyi ruhába, és a trónjára ülve beszédet intézett hozzájuk. A nép pedig felkiáltott: „Isten hangja ez, és nem emberé!” Az ÚR anyaga pedig*

Ptolemaida és szeleukida uralom Izráelben

Nagy Sándor Kr. e. 323-ban bekövetkezett halála után a makedón birodalom négy részre oszlott: Makedóniára, Thrákiára, Szíriára és Egyiptomra (vö. *Jos Ant* XI. 8,7). Izráel ismét két „malomkő”, Szíria is és Egyiptom közé szorult, és mindkét birodalom igényt tartott rá. Szíria és Egyiptom néhány évig tartó viszálykodása után Izráel az egyiptomi Ptolemaiosz uralkodók hatalma alá került százhuszonkét esztendőre (Kr. e. 320–198).

Az egyiptomi Ptolemaiosz uralkodók a hellenista műveltség pártfogói voltak. Már I. Ptolemaiosz is, akinek mellékeve Szótér, Szabadító (Kr. e. 305–285) nagy eredményeket mutathatott fel a görög kultúra terjesztésének terén. Megalapította az oly híressé vált alexandriai múzeumot (vö. *Jos Ant* XII. 1,1). Utódja, II. Ptolemaiosz Philadelphosz (Kr. e. 285–246) tovább támogatta a múzeumot, gyarapította annak könyvtárát. Ebben az időben kezdődött el a Tóra fordítása görög nyelvre (vö. *Jos Ant* XII. 2,1–15).

A hellenizálást felpártoló s Izráel irányában általában jóindulatú és barátságos első Ptolemaioszok uralma alatt a zsidó nép sem kerülhette el a görögösödést. Miután a kivándorló zsidók előtt megnyitották az egyiptomi városokat, és a kivándorlók majdnem ugyanolyan polgárjogokban részesültek, mint a görög lakosok, a zsidó réteg jelentős politikai, gazdasági és kulturális tényezővé vált – mindenekelőtt a modern hellenista központban, Alexandriában.

A Ptolemaioszok kezdeti nagyvonalúsága IV. Ptolemaiosz Philopator uralkodása alatt (Kr. e. 222-től) szakadt meg, Izráel népe pedig örömmel üdvözölte a szíriai Szeleukida III. (Nagy) Antiokhosz (Kr. e. 222–187) hódításait, amelyekkel Kr. e. 198-ban Fönícia és Palesztina is Szeleukida fennhatósága alá került (vö. Dán 11,15–17; *Jos Ant* XII. 3,3)

A Szeleukida Nagy Antiokhosz ediktumban biztosította Jeruzsálem jogait, anyagilag támogatta a templom felújítását, engedélyezte a naponkénti áldozatokat, a papságnak és Jeruzsálem lakosainak pedig háromévi adómentességet biztosított (vö. *Jos Ant* XII. 3,3–4). De nemsokára a Szeleukidák uralma is kegyet-

azonnal lesújtott rá, amiért nem Istennek adta a dicsőséget. Férgek emészítették meg [γενόμενος σκωληκόβρωτος], így pusztult el.

A Jób testamentuma pszeudoepigráf irat elbeszélése szerint Jób, noha feddhetetlen, becsületes, istenfélő és rosszat kerülő ember volt, ugyanebben a betegségben szenvedett (TJób 20,8; 31,2). A TJób szerzője valószínűleg nemcsak LXX-Jób 2,9 betoldott szövegrészletéből kiindulva rajzolta meg Jób férgek rágta testének képét – *te magad pedig férges rothadásban ülsz, miközben a szabad ég alatt virasztasz* (ld. még TJób 24,3), hanem LXX-Jób 7,5 alapján is: *Testem pedig feldagad a férges rothadásban; sorvadok, miközben földrögöket kaparok le gennyes sebeimről.* E paraziták okozta kórság bibliai, illetve deuterokanonikus alapjaira nézve ld. Ézs 66,23–24-et (vö. Mk 9,42–48): *Azután újboldról újboldra és szombatról szombatra eljön minden ember, és leborul előttem – mondja az ÚR. [24] Amikor eltávoznak, meglátják azoknak a holttestét, akik büntetlenül elbogytak engem. Nem pusztulnak el ott a férgek, a tűz sem alszika ki, és minden ember undorodni fog tőlük.* Ld. Adorjáni Zoltán: *Jób testamentuma. Bevezetés – fordítás – jegyzetek.* A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudományi Tanszékének kiadványai. Sapientia Főiskola – L’Harmattan, Budapest 2011, 127–129.

len nyűggé lett Izráel vállán. Nagy Antiokhosz fia, IV. Szeleukosz Philopator (Kr. e. 187–175) már megpróbálta megszerezni a templom kincseit a birodalmában elhatalmasodó infláció megszüntetése végett.

A gyökeres változás IV. Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 175–164) uralkodása alatt következett be (vö. Dán 8,9–12; 11,21–24; vö. *Jos Ant XII.* 5,3–4). Kihasználta a zsidó hagyományokhoz hűségesen ragaszkodó és a függetlenségi politika képviselője, III. Óniás főpap (Simon fia; Kr. e. 195–175) és testvére, a hellénbarát Jáson közötti éles ellentétet. Miután a testvérviszályból III. Óniás került ki győztesen, Jáson elmenekült Antiokhosz Epiphanészhez, akinek segítségével főpappá lett Kr. e. 164-ben. Óniás viszont Egyiptomba menekült, és innen kért segítséget az egyiptomi VI. Ptolemaiosz Philométortól (Kr. e. 181–145).¹² Antiokhosz azonban legyőzte Philométort, és most már nyílt támadást indított Izráel ellen (vö. *Jos Ant XII.* 5,1–4). A Makkabeusok első könyve így emlékezik meg Antiokhosz véres hadjáratáról (1,20–28):¹³

²⁰ Egyiptom fölötti győzelme után a 143. évben Antiokhosz visszafordult, és Izráel ellen vonult. Hatalmas sereggel betört Jeruzsálembe, ²¹ fennhéjázó módon behatolt a szentélybe, elvitte az italáldozati aranyoltárt és a gyertyatartót minden tartozékával együtt. ²² Ugyancsak elvitte az áldozati kenyerek asztalát, az áldozati edényeket, a poharakat, az aranyfüstölőket, a kárpitot, a koszorúkat, és az aranydíszeket a templom homlokzatáról is mind leszedette. ²³ Elvitte az aranyat, az ezüstöt és a szent edényeket, a rejtkehelyeken levő kincsekkel együtt mind, amit csak talált. ²⁴ Mindent összeszedve visszatért országába. Közben azonban Antiokhosz vérfürdőt rendezett,¹⁴ és igen fennhéjázó beszédekkel gyalázkodott. ²⁵ Izráelben mély gyász borult az emberekre, minden tartományra.

²⁶ Jajveszéltek az elöljárók és a vének,
a szüzek és az ifjak elaléltak,
és az asszonyok szépsége elhervadt.

²⁷ A vőlegények mind gyászénekebe kezdtek,
a menyasszony házas ágyon ülve siránkozott.

¹² Vö. *Jos De bello I.* 1,1. Ugyanitt olvashatjuk, hogy VI. Ptolemaiosz Philométor baráti pártfogásába vette III. Óniás főpapot, „...Héliopolis körzetében területet adományozott neki, s ő ott Jeruzsálemhez hasonló kis várost épített és templomot is, a jeruzsálemi templom mintájára”. A fordítás forrása: Flavius Josephus: *A zsidó háború.* Ford. Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó 1964, 21. Ld. még *Jos Ant XIII.* 3.

¹³ Ld. még 2Makk 3–9; Dán 11,21–45; vö. *Jos De bello I.* 1,2.

¹⁴ A 2Makk 5,11–14 szerint IV. Antiokhosz Epiphanész ¹¹...visszatért Egyiptomból, és ostrommal bevette a várost. ¹² Megparancsolta katonáinak, hogy kíméletlenül öljenek meg mindenkit, akivel csak találkoznak, és mészárolják le azokat is, akik a házukba menekültek. ¹³ Ekkor öldökölték fiatal és öreget, elpusztítottak fiúkat, asszonyokat és gyermekeket, lemészárolták fiatal lányokat és csecsemőket. ¹⁴ Három nap alatt összesen nyolcvanezer emberrel végeztek: negyvenezeren elpusztultak a harcokban, és ugyanennyit eladtak rabszolgának.

28 A föld is megrendült a rajta lakók miatt,
és Jákób egész házára szégyen borult.”¹⁵

Antiokhosz Epiphanész két év múlva ismét megjelent Izráelben, és csellel békét ajánlott fel. Az előjáróság elhitte tettetett szándékát, és az eredmény Jeruzsálem felforgatása, mészárlás, fogságra vitel és zsákmányolás lett. Jeruzsálemben olyan embereket telepített, akiknek a pogány kultuszt kellett ráerőszkolnuiuk a népre. Beszüntették a szent áldozatokat, megtiltották a szombat és az ünnepek megtartását, a szent helyen disznókat áldoztak, és halállal büntettek mindenkit, aki nem hajtotta végre Antiokhosz Epiphanész rendelkezéseit (ld. *Jos De bello* I. 1,4).

Kr. e. 168-ban Antiokhosz Epiphanész Zeusz szentélyévé alakíttatta át a jeruzsálemi templomot. Az égőáldozati oltár magaslatára Zeusz oltárát állíttatta fel (1Makk 1,54–63):

54 Kiszlév hónapnak 15. napján [...] a király az égőáldozati oltárra elhelyezte a pusztítás utálatosságát, és Júdea városaiban köröskörül magaslati oltárokat építtetett. 55 A házak kapui előtt és a tereken tömjéneztek. 56 Ha a törvény könyveit megtalálták, széttépték, és tűzben égették meg, 57 és ha valahol valakinél felfedezték a szövetség könyvét, vagy ha valaki a törvényhez tartotta magát, azt a királyi parancs értelmében megölték. 58 Így éreztették hatalmukat Izráellel szemben és mindazokkal szemben, akiket hónapról hónapra felkutattak a városokban. 59 Minden hónap 25. napján áldoztak a bálványoltáron, amely az égőáldozati oltáron állt. 60 Az asszonyokat, akik körülmetélték gyermekeiket, megölték: a parancs értelmében 61 elpusztították gyermekeiket a nyakukra akasztva, ugyanúgy a hozzátartozóikat is és azokat, akik a körülmetélést végezték. 62 De Izráelben sokan állhatatosak maradtak, és még jobban eltökélték magukban, hogy nem esznek semmi tisztátalant, 63 és inkább a halált választják, minthogy megfertőztessék magukat ételekkel, vagy a szent szövetséget megszegjék – és így haltak meg.¹⁶

A hellenizálással egybefonódó erőszakos pogány „misszió” ellen a júdeai Modin falu papja, Mattatiás vette fel a küzdelmet (Kr. e. 167; *Jos Ant* XII. 6,1). Amikor Antiokhosz tisztviselői éppen Modinba szálltak ki, s arra kényszerítették Mattatiást, hogy mint előjáró elsőként teljesítse a királyi rendeletet. Még kitüntetés is ígértek neki és fiainak, sőt aranyat, ezüstöt és sok egyéb ajándékot is felkínáltak neki (1Makk 2,17–18; *Jos Ant* XII. 6,2). De ő így válaszolt (1Makk 2,19–22):

¹⁵ A Makkabeusok könyvéből vett idézet(ek) forrása: *Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest 1988.

¹⁶ Vö. Dán 9,26–27; 11,33 skk.; ld. még Mt 24,15.

¹⁹ [...] Ha minden nép, amely a király birodalmához tartozik, hallgat is a király szavára, és atyáik hitét elhagyva alárendeli magát parancsolatainak, ²⁰ én, fiaim¹⁷ és testvéreim akkor is kitartunk atyáink szövetsége mellett! ²¹ Őrizzen meg minket Isten attól, hogy elhagyjuk a törvényt és rendelkezéseit! ²² A király parancsának nem engedelmességek, nehogy eltérjünk hitünkötől jobbra vagy balra.

A Mattatiás bátor kiállását követő szavak nagyon hasonlítanak Józsué fogadalmához: *Hogyha pedig rossznak látjátok azt, hogy szolgáljatok az Úrnak: válasszatok magatoknak még ma, akit szolgáljatok; ...én azonban és az én házám az Úrnak szolgálunk.* (Józs 24,6; vö. még Józs 1,7; *Jos Ant XII. 6,2.*)

Amikor egy félelmében behódoló júdeai férfi előlépett, hogy teljesítse a parancsot, (1Makk 2,24), a következőt tette (1Makk 2,24–27):

²⁴ Mattatiás, ezt látva, lelke mélyéig felháborodott. A törvényért való féltő szeretetben¹⁸ haragra gerjedt, rátámadt a férfitra, és ott az oltárnál megölte. ²⁵ Megölte azt a férfit is, aki a király küldötte volt, és áldozni kényszerítette őt, az oltárt pedig lerombolta. ²⁶ A törvény iránti szeretet emésztette őt oly módon, mint egykor Fineás cselekedett Zimrivel, Szálum fiával. ²⁷ Majd Mattatiás nagy fennszóval felszólította a város lakóit: mindenki, akit a törvény iránti szeretet emészt és a szövetséghez hű akar maradni, jöjjön hozzám!¹⁹

Ezek a szavak először is 2Móz 32-ben az aranyborjú-imádás történetét elevenítik fel, közelebről pedig Mózes felszólítását: *Jöjjön hozzám, aki az Úré!* (26. v.) A lévíták odagyűltek hozzá, s ezután következett a lévíták által végrehajtott tisztogatás. De ezek a szavak 4Móz 25-öt is felelevenítik, ahol arról olvasunk, hogy amikor a pusztában vándorló izraeliták a Sittim oázis mellett táboroztak, Baal-Peórhoz szegődtek, és moábi és midjáni nőekkel paráználkodtak. Ekkor Fineás pap, aki Aron főpap unokája volt, vértestvére és a vele együtt levő midjáni nő meggyilkolásával szüntette meg a csapást.

Mattatiás Kr. e. 166-ban bekövetkezett halála után²⁰ fia, Júdás lett az ellenállás vezére Kr. e. 160-ban bekövetkezett haláláig (a szírek ellen folytatott beerzeti

¹⁷ Mattatiásnak öt fia volt (1Makk 2,2–5; *Jos De bello I. 1,3*): János, a legidősebb és Eleázár, a negyedik fiú nem váltak annyira híresekké, mint a többiek; Júdás volt a harmadik (Kr. e. 166–161; 1Makk 3,1–9,27; 2Makk 12–15; *Jos Ant XII. 9–10*); a legkisebb pedig Jonátán (Kr. e. 160–142; 1Makk 9,23–13,30; *Jos Ant XIII. 1–2. 4–6*); Simon a második fiú volt (Kr. e. 142–134; 1Makk 13,1–16,17; *Jos Ant XII. 6*).

¹⁸ LXX–1Makk 2,24: καὶ εἶδεν Ματταθίας καὶ ἐζήλωσεν καὶ ἐτρόμησεν οἱ νεφροὶ αὐτοῦ καὶ ἀνήνεγκεν θυμὸν κατὰ τὸ κρίμα καὶ δραμῶν ἑσφαξεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν βωμὸν. Az ἐζήλωσεν a későbbi zélóta mozgalom görög nevének igei változata.

¹⁹ Mattatiás felszólítása így hangzik Josephus Flavius leírásában: εἶ τις ζηλωτῆς ἐστὶν τῶν πατρίων ἔθων καὶ τῆς τοῦ θεοῦ θρησκείας, ἐπέσθω, φησὶν, ἐμοί – „Mindaz, aki buzgólkodik az ősi törvényért és Isten tiszteletéért, jöjjön utánam!” *Jos Ant XII. 6,2* (Josephus Flavius: *A zsidók története*, 317).

²⁰ Halála előtt beszédet intézett fiaihoz, és hitbéli elődeik, Ábrahám, József, Fineás, Józsué, Káláb, Dávid, Illés, Hananja, Azarja és Misáél, valamint Dániel példáit állította elébük, remény-

csatában esett el; 1Makk 9; XII. 14,1–2). 165-ben visszafoglalta Jeruzsálemet, és újra felszentelte a templomot (1Makk 4,36 skk; 2Makk 10; *Jos Ant* XII. 7).

„Ez pontosan azon a napon történt, amelyen három évvel azelőtt a templomot megszentelték, mert miután Antiochos elpusztította, három esztendeig ebben az állapotban maradt. [...] A templomnak ez a pusztulása Dániel jövőndölése szerint történt, amelyet a próféta négyszáznyolc évvel azelőtt hirdetett, amikor megjövendölte, hogy a templomot makedónok fogják elpusztítani.”²¹

Őt követte Mattatiás ötödik fia, Jonátán (Kr. e. 160–143), aki cselszövés és gyilkosság áldozata lett (1Makk 12,39–53; *Jos Ant* XIII. 6,1–6). Ő a „Gonosz Pap” (1QpHab 8,8–11; 4Q448), mert 153-ban a Szeleukida Alexandrosz Balasz trónbitorlótól fogadta el a főpapi címet. Végül Alexandrosz Balasz tábornoka, Trüphon fogságában gyilkolták meg²² (1Makk 13,20–30). Jonátánt Simon, Mattatiás második fia követte (Kr. e. 143–135; 1Makk 13,31–16,18; *Jos Ant* XIII. 6,7–7,4), aki szintén cselszövés áldozata lett két fiával és feleségével (1Makk 16,11–17). Harmadik fia, János azonban megmenekült, és Johannész Hürkanosz névvel lett uralkodó (Kr. e. 135–104; 1Makk 16,19–23). Az ő uralma alatt mélyül el az ellentét a kegyesek, a haszidim csoportján belül.²³ A szadduceusok felülkerekedése többek között azzal az elrettentő megtorlással is járt, hogy Alexandrosz Jannaiosz 800 farizeust feszítettet keresztre²⁴ úgy, hogy előtük gyilkolták meg asszonyaikat és gyermekeiket.²⁵

kedtek Istenben, és közülük „senki nem szégyenült meg” (Makk 2,61); ld. 1Makk 2,49–68; *Jos Ant* XII. 6,3; vö. JSiráok 44,1–50,21; Zsid 11.

²¹ *Jos Ant* XII. 7,6 (Josephus Flavius: *A zsidók története*. (Iudaiké Archaiologia). XI–XX. Ford. Révay József. Negyedik kiadás. Talentum, [h. és é. n.], 98.)

²² Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekersek története*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 186.

²³ A haszidok (görög átírás szerint: aszideusok) neve először az 1Makk 2,42-ben, a 7,13-ban és 2Makk 14,6-ban jelenik meg. Olyan csoport, amelynek tagjai, „Izráel erős embereinek számítottak, és mind a törvény elkötelezettjei voltak” (1Makk 2,42). Igen jelentős szerepet játszott a makkabeus felkelés alatt és után. Amikor Makkabeus Jonátán jogtalanul szerezte meg a főpapi címet, és szembe került az Igazság Tanítójával, tulajdonképpen a haszidok papi vezetőjének spirituális előjárói szerepét utasította el. A haszidok már a makkabeusok felkelése előtt is kegyességi csoportként működtek, de csak rövid ideig vettek részt a fölkelésben. Fő céljuk az volt, hogy minden akadályoztatás nélkül élhessék meg a Tóra rendelkezései által előírtakat. Tehát míg a zsidók vallásszabadsága forgott kockán, akár fegyveres ellenállást is vállaltak, sőt budítottak is arra (2Makk 14,6). Amikor viszont megvalósult ez a szabadság, Kr. e. 162-ben, „amikor a bizalmukat élvező Alkimosz lépett a főpapi székbe, visszavonultak”, illetve a csoport egy része. Uo. 174. ld. még Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság*, 276.

²⁴ Vö. 1QpHos 2,2–3. Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekersek története*, 187.

²⁵ A farizeusok kezdetben a vezető réteg mellett álltak, de amikor Alexandrosz Jannaiosz főpap és király lett (Kr. e. 103–76 vagy 104–78), aki makkabeusi sarjként a hellenizálás oldalára állt, és a szadduceusokhoz csatlakozott, elpártoltak az uralkodótól. Ennek szinte természetes velejárója volt, hogy a farizeusok ellen fordult. A szadduceusok mindenféle álnok módszerrel győzték meg maguknak Jannaioszt, és ennek az lett az eredménye, hogy Jannaiosz kihirdette: „[...] azok a szabályok, amelyeket a farizeusok a népnek adtak, érvénytelenek, sőt büntetéssel is

A Ptolemaida, majd pedig Szeleukida uralom azzal ér véget, hogy Kr. e. 63-ban Szíria és Palesztina római provinciává lesz, Pompeius beveszi Jeruzsálemet, és belép a templomba.

Passzív ellenállás és fegyveres ellenállás

Bár Dániel könyvének és a Makkabeusok két könyvének tórahűségre és kitartásra buzdító elbeszélései hasonló célzattal születtek, más-más felfogás rejlik mögöttük. Dániel könyve *missziós szempontok* figyelembevételével beszél el a hitvalló hősök kitartását és Isten általi szabadulását, és pedig *tágabb*, vagyis *univerzális vonatkozásban*, *Babilonban*, hogy az övékéhez hasonló kitartásra buzdítsa az erőszakos hellenizáció által hitehagyásra kényszerített izraelitákat.

A Makkabeusok második könyvének 6. és 7. fejezete is olyan megható legenda történeteket örökít meg, amelyek nagyon emlékeztetnek Dániel könyvének hitvalló hőseire. Itt azonban a kilencvenéves Eleázár írástudó, akit az áldozati disznóhús fogyasztására kényszerítettek, inkább a mártíriumot vállalja (2Makk 6,18–31), hogy „halálával nemcsak a fiataloknak, hanem népe nagy részének is példát” adjon (2Makk 6,31); és ugyanezt teszi a hét testvér és édesanyjuk, akiket „ostorcsapásokkal és ütlegelésekkel” szintén arra kényszerítettek, „hogy egyenek a tiltott disznóhúsból” (2Makk 7,1–42). Figyelemreméltók az édesanya legkisebb fiának utolsó szavai (2Makk 7,30–38):

³⁰ Mikor befejezte szavait, az ifjú ezt mondta: Mire vártok? Nem engedelmességek a király parancsának, hanem a törvény parancsára hallgatók, amit Isten Mózes által adott atyáinknak. ³¹ Azonban te, aki mindenféle gonoszsgot kitáltál a héberек ellen, nem fogsz megmenekülni Isten kezétől. ³² Mi a magunk vétkei miatt szenvedünk. ³³ Bár a mi élő URunk rövid időre megharagudott ránk – hogy fenyítsen és fegyelmezzon bennünket –, ki fog ő békülni szolgálvaival. ³⁴ Azonban te, szentségtelen, aki minden ember közül a legfertelmesebb vagy, ne fuvalkodj fel és ne táplálj hiú reményeket, amikor a menny gyermekeire emelsz kezét! ³⁵ Még nem menekültél meg a mindenható és mindent látó ÚR ítéletétől. ³⁶ Testvéreink – miután eltűrték egy rövid szenvedést – már örök életre jutottak Isten szövetségének ígérete szerint. Te azonban Isten ítéletéből méltán nyered el büntetésedet felfuvalkodásodért. ³⁷ Én testvéreimmel együtt testemet-lelkemet feláldozom atyáink törvényeiért, és arra kérem Istent, hogy hamar irgalmazzon népének.²⁶ Veled pedig csapások és fenytések által ismertesse el,

sújtotta azokat, akik e szabályokat követték. [...] a farizeusok szóbeli hagyomány alapján sok parancsot adtak a nép számára, amelyek nincsenek felvéve Mózes öt könyvébe. A szadduceusok fellekezte elveti ezeket a parancsokat, és azt állítja, hogy csak az követendő, ami meg van írva a törvénykönyvben, az ősoktól megmaradt [szóbeli] hagyomány azonban érvénytelen. Emiatt súlyos nézeteltérés és civakodás támadt közöttük, és ebben a szadduceusok mellé álltak a gazdagok, azonban a nép nagy tömege a farizeusokhoz csatlakozott.” *Jos Ant XIII.* 10,3. (Josephus Flavius: *A zsidók története*, 348.) Ezek a politikai fordulatok vezettek arra véres polgárháborúra, amely a 800 farizeus kivégzésével ér véget (ld. *Jos Ant XIII.* 10. 14,2; *Jos De bello I.* 2,6).

²⁶ Figyelemre méltó a mártírium helyettes áldozat jellege.

hogy egyedül ő az Isten. ³⁸ Velem és testvéreimmel érjen véget a Mindenható haragja, mely jogosan hullott egész népünkre.

A Makkabeusok első könyve a *bellenizáció elleni harc hőseit magasztalja egy szélesebb vonatkozásban Izráel területén*. Ugyanis a könyv szerzőjének elsődleges célja a Makkabeus, másként „Hasmoneus dinasztia uralmának történelmi/politikai legitimálása” volt a deuteronomisztikus történetírás mintájára, tehát olyan historiai műnek készült, amely az ószövetségi hit fényében és értelmezésében mutatja be az eseményeket.²⁷

Míg Dániel könyve a *passzív ellenállással* buzdít, misszionál, és hirdeti Isten univerzális uralmát (ugyanazt teszi a 2Makk is a vén Eleázár, valamint az édesanya és hét fiának mártírúma példaképével), addig a Makkabeusok könyvei elsősorban a *fegyveres ellenállás* hőstetteivel hirdetik, hogy Isten az ő választottai mellett áll, és hogy *nemcsak megmenti, hanem dicsőséges győzelemre vezeti őket* azon a földön, amelyet nekik ígért és adott örökségül (1Makk), illetve hogy központi jelentőségű a jeruzsálemi „templom és a nép hűséges kitartása”.²⁸ Tehát: *apokaliptika passzív ellenállással, és legitimáló történetírás teológiai alapú a fegyveres ellenállással*, de anélkül, hogy ez a messiásváradalommal függene össze.

A messiásváradalom hiánya azt sugallja, amit a kutatás egyik hipotézise is képvisel, hogy A Makkabeusok első könyve szadduceus kéz alól került ki. A másik feltételezés szerint ez a deuterokanonikus könyv haszid alkotás volna. A harmadik szerint a szerző farizeus lehetett. Mindhárom hipotézis ellen lehet felhozni részben történeti, részben teológiai alapú ellenérveket. De született olyan nézet is, amely kettőt ötvöz, hogy tudniillik az elsődleges megfogalmazás szadduceus körben történt, viszont később ezt farizeuskéz dolgozta át.²⁹ Bizonyára az a legvalószínűbb, amit Xeravits Géza is képvisel E. Bickerman véleménye alapján:

²⁷ Xeravits Géza: A Makkabeusok könyvei. In: uő: *A deuterokanonikus könyvek. Bevezetés keletkezési- és irodalomtörténetükbe*. L'Harmattan, Budapest 2009, (65–91) 71. A deuteronomisztikus szemléletmódot jól szemlélteti az 1Makk 1,7–15: „7 Sándor [a Macedóniai Fülöp fia] tizenkét éve uralkodott, amikor meghalt. 8 Szolgái átvették az uralmat – mindenki a maga területén. 9 Halála után mindegyikük királyi koronát viselt, és utánuk hosszú éveken át az ő fiaik is, akik igen sok rosszat műveltek a földön. 10 Azoktól származott egy istentelen sarjadék, Antiokhosz Epiphanész, Antiokhosz király fia, aki tús volt Rómában, és a görög uralom 137. évében királlyá emelkedett. 11 Abban az időben törvényszegő emberek támadtak Izráelben, akik sokakat megtévesztettek, mondván: Menjünk és kössünk szövetséget a körülöttünk lakó pogány népekkel, mert amióta elkülönítettük magunkat tőlük, sok baj ért bennünket. 12 És tetszetősnek tűnt előttük e beszéd. 13 Akadtak tehát néhányan a nép között, akik készek voltak ezzel a királyhoz menni. Így kaptak tőle teljhatalmat arra, hogy pogány szokásokat vezessenek be. 14 Jeruzsálemben pogány módra gümnasziont létesítettek, 15 eltávolították magukról a körülmetélés jelét, és hűtlenül elhagyták a szent szövetséget. Újra összekeveredtek hát a pogányokkal, és arra vetemedtek, hogy gonoszt cselekedjenek.” Ez után következik Isten büntetéséeként a jeruzsálemi templom megszenteltetésének leírása. Ld. még 2Makk 5,17–20; 7,32–38.

²⁸ Uo. 89.

²⁹ Ld. Xeravits Géza: *A Makkabeusok könyvei*, 76.

„Leginkább akkor járunk el helyesen, ha [...] az 1 Makkabeusok szerzőjét a Has-moneusoknak az ismert vallásos pártoktól/szektáktól független ideológiai támogatójaként határozzuk meg.”³⁰

Viszont érdekes, sőt feltűnő, hogy a fegyveres ellenállás és küzdelem itt kifejtett teológiai megalapozása tökéletesen visszaköszön száz esztendő múlva az Octavianus Augustus császár által elrendelt census idején (Lk 2,1–2), éspedig az első zélótavezér, Galileai Júdás tanításában és az általa indított megmozdulásban (Kr. u. 6/7; ApCsel 5,37; *Jos Ant* XVII. 10,4; XVIII. 1,1,6), illetve a mellette működő, farizeus Cadduk (vagy Cádók, *Jos Ant* XVIII. 1,1) tanító teológiai felfogásában.

Galileai Júdás és Cadduk tanítása mindenekelőtt sajátos profetikus igehirdetés volt. Júdás összeegyeztette a farizeusi tanítást Izráel szabadságának gondolatával. Ő nemcsak a felkelők vezére, hanem *törvénytanító*: „írástudó népvezér”. Josephus Flavius *bölcs, tanító, szofista* (σοφιστής), illetve *fölöttébb jártas, tiszteltetreméltó* (δευνότατος) címeikkel illeti, a rabbinikus hagyomány pedig **יְהוֹשֻׁעַ**-nak és *tóranítványnak* (**גְּבוּרַת יְהוֹשֻׁעַ**) nevezi (*Kobelet Rabba* 1,11).³¹ Az általuk meghirdetett szabadságeszmének is teológiai háttere van, amely az *ἐλευθερία* (*Jos Ant* XVIII. 1,6; Josephusnál az *ἐλευθερία* a végső idők szabadulását jelenti, s ez a messiási idők ajándéka,³² vö. *ἐλευθερος* – Jn 8,33–34). Izráel fiainak szabadsága mindenekelőtt az ábrahámi származáson nyugszik, és csak azután szociális és politikai vonatkozású³³ (vö. Jn 8,33 skk., Mt 3,9). Ezt a szabadságot másodsorban az egyiptomi szolgaságból való kiszabadulással indokolták. A census nem fér össze a Tóra rendelkezéseivel (4Móz 1,2 skk.; továbbá Istennek kell elvégeznie azt a végidőkben.³⁴

Mivel Kanaán földje tulajdonképpen Isten tulajdona (Józs 22,19: **אֲדָמָה**; 1Sám 26,19; 2Sám 14,16; Jer 2,7; 16,18; Zsolt 68,10; 79,1), amelyet ő véglegesen el nem adható örökségként (**נַחֲלָה**) osztott szét Izráel számára (3Móz 25,23), a census Isten akarata és *sabbatév* ellen is szólt (föld felmérése szakrális). A zélóták ezért kívánták megvalósítani a törvény által előírt földelosztást (vö. 3Móz 25,8–17.25–31; 5Móz 15,1 skk.), és ezért semmisítették meg az archívumban őrzött adósleveleket. Azt vallották, hogy a várt üdvidőben az eredeti birtokviszonyoknak kell helyreállniuk. Aki pedig adót fizet a császárnak, az a császárt szolgálja, nem Istent (Mt 22,17–22; Mk 12,13–17; Lk 20,22–26), tehát

³⁰ Xeravits Géza: *A Makkabeusok könyvei*, 77.

³¹ Hengel, Martin: *Die Zeloten. Untersuchungen zur Jüdischen Freiheitsbewegungen in der Zeit von Herodes I. bis 70 n. Chr.* Leiden–Köln 1961, 339.

³² Uo. 120. és 126.

³³ Uo. 124.

³⁴ Uo. 134–135. Izráel népén csak közvetett módon lehetett népszámlálást véghez vinni, éspedig a pászkaünnep alkalmával a levágott bárányok megszámlálásával: 1 bárány = 10 személy. Josephus Flavius azt írta, hogy Gaius Cestius Gallus szíriai helytartó idejében (Kr. u. 63–66) 255 600 bárányt számláltak, tehát a zsidók száma mintegy 2,7 millió volt (*Jos Ant* VI. 9,4).

nem igazi izraelita, vagyis pogány, illetve vámszedő (vö. Mt 5,46–47).³⁵ Ez a felfogás sok tekintetben egybecsengett a radikális farizeusok felfogásával, ugyanis a zélóta tanítás és mozgalom a farizeus teológia radikális változata.³⁶

Ha nem jön egy próféta...

A Krisztus előtti három évszázad zsidóságának szellemi átformálódását nagymértékben meghatározta a már kialakult ószövetségi iratgyűjtemény. A kirkristályosodó ószövetségi kánon egyre nagyobb tekintélyre tett szert. Tekintélyének megnövekedése természetesen vont maga után, hogy egyre hangsúlyozottabban támaszkodtak rá. Az ószövetségi írott hagyományra való támaszkodással pedig egy új önazonosság volt kialakulóban.

Az ószövetségi iratgyűjtemény összeállása, valamint a rájuk való támaszkodás akár természetes folyamatnak is tekinthető, mert a megszilárduló hagyomány egyrészt olyan alappá lesz, amelyre építeni lehet, másrészt pedig olyan keretet biztosít, amely védelmet szolgál. Az írott hagyományra való támaszkodás azonban történeti szükségszerűség is sürgette.

A korábbi századok klasszikus próféta szava megritkult, majd pedig elnémult. Eltűntek azok a karizmatikus és nagy tekintélyű személyiségek, akik hitelesen hirdették volna Isten akaratát egy-egy kritikus történelmi pillanatban. Ez az új helyzet kezdetben szinte aggasztó volt. A palesztinai zsidóság még mindig reménykedett abban, hogy a próféták által adott kijelentések kora még nem záródott le, s úgy hitte, hogy olyan újabb karizmatikus szószólók fognak támadni Izráelben, akiken keresztül magának Istennek élő beszéde fog kinyilatkozni. Ezért a kialakult s olykor szinte aggasztónak mondható helyzetben a reménykedő várakozás volt a legkézenfekvőbb magatartás. Jól tükrözi ezt a Makkabeusok első könyvének 4. fejezete. Makkabeus Júdás legyőzi IV. Antiochus Epiphanes helyettesét, Lüsziász szír birodalmi kormányzót,³⁷ és visszafoglalja Jeruzsálemet. Megtisztítja, majd újra felszenteli a szentségtelenné tett templomot (Kr. e. 165). Az 1Makk 4,41–46-ban ezt olvashatjuk a templom megtisztításáról szóló leírásban:

41 Ekkor Júdás parancsot adott embereinek, hogy harcoljanak a várőrök ellen, amíg a szentélyt meg nem tisztítják. 42 Azután kiválasztotta a feddhetetlen és törvényhez hű papokat, 43 akik megtisztították a szentélyt, és a szentségtelen köveket tisztátalan helyre vitték. 44 Tanácskoztak arról is, mit tegyenek az égőáldozati oltárral, amelyet meggyaláztak. 45 Úgy határoztak, hogy jó lesz, ha az oltárt lerombolják, hogy soha ne legyen gyalázatukra, hogy a pogányok meggya-

³⁵ Ld. Hengel, Martin: *Die Zeloten*, 138–139. és 144.

³⁶ Uo. 149., 340–341.

³⁷ IV. Antiochus Epiphanes Kr. e. 166–165-ben nevezte ki Lüsziász (meghalt Kr. e. 162-ben) Szíria régensévé (1Makk 3,31–37). Lüsziász a király három bizalmas emberét, Ptolemaioszt, Nikánórt és Gorgiászt küldte nagy seregekkel Makkabeus Júdás ellen, de vereséget szenvedtek tőle, majd Bét-Szúrnál a Lüsziász által vezetett hadsereget is legyőzte (1Makk 3,38–4,35).

lázták. Ezért az oltárt lerombolták, ⁴⁶ köveit elvitték a templomdomb egy alkalmas helyére, amíg nem jön egy próféta, és nem mond rendelkezést felőle.

A várakozással egyidejűleg azonban új módszer kezdett kialakulni Isten akaratának keresésére. A Makkabeus-kor hősei hitbeli elődeik példájából kiindulva aktualizálták a már meglévő ószövetségi írott hagyományt. Ezt tükrözték Mattatías szavai és magatartása (1Makk 2,19–22; 2,24–28). Halála után fia, Júdás lép helyébe, amint ezt előbb is láttuk. Ő a Jonátán merészségének (1Sám 14,1 skk.), valamint a Góliátot legyőző Dávid hőstettének felelevenítésével (1Sám 17,31 skk) buzdítja kis létszámú csapatát (1Makk 3,18–22):

¹⁸ Júdás ezt válaszolta: Könnyen megtörténhet, hogy kevesen sokakat kézre kerítenek, mert az Ég előtt nincs különbség aközött, hogy a szabadítás sokak vagy kevesek által adatik. ¹⁹ Hiszen a győzelem nem a sereg nagyságától függ, hanem az erőtől, amely az égből jön. ²⁰ Ezek ott ellenünk vonulnak göggel és istentelenséggel telve, hogy pusztítsanak minket, asszonyainkat és gyermekeinket, és hogy kifosszanak bennünket. ²¹ Mi viszont az életünkért harcolunk, és törvényeinket védjük. ²² Az ÚR azonban megsemmisíti őket szemünk láttára, ezért ne féljetez tőlük.

Hasonlót mond Júdás, amikor Bét-Szúrnál az övénel sokkal nagyobb szír sereggel kellett megütköznie (1Makk 4,30):

Amikor meglátta a hatalmas sereget, így fohászzkodott: Áldott légy, Izráel szabadítója, aki legyőzted az óriás erejét szolgálád, Dávid keze által, és az idegenek táborát Jonátánnak, Saul fiának és az ő fegyverhordozójának a kezébe adtad.

Amikor pedig Bét-Horonnál csupán háromezer katona élén kellett szembe szállnia a szír túlerővel, imádságában az Ezékiás király korában megtörtént csodából³⁸ merített erőt, és így imádkozott (1Makk 7,41):

[...] Amikor régen a király hívei káromoltak téged, eljött angyalod, és megvert közülük száznyolcvanötezet.

Lehet azt is mondani, hogy A Makkabeusok első könyve, amely magasztalni és legitimálni kívánta a Hasmoneus-dinasztiát, a már kialakult és elfogadott szent iratok alapján igazolta teológiailag szabadságharcuk jogosságát. De ez a könyv emellett azt is tükrözi, hogy a hajdani prófétai eligazítás hiányában szükségszerűen kellett cselekvési mintát keresni a szent iratokban. Beszélnek-e azok olyan szükséghelyzetekről, amelyek a jelenkoriakhoz hasonlóak, s amelyben az Isten sugalmazása alapján cselekvő nagy tekintélyű elődök magatartása és cselekvése nyújthat megbízható eligazítást? Van-e olyan kanonikus előkép, minta, amely hitelesen tükrözi Isten elvárásait és ennek megfelelően az ember helyes cselekvését? Ez az *ügy, amint hajdan, hasonlóképpen most* a tipologikus írásmagyarázat elve. Nem volt ez teljesen új módszer, ugyanis gyökereit fellelhetjük például

³⁸ Ld. 2Kir 18,17–19,37; Ézs 36,2–37,38; 2Krón 32,9–21; JSirá 48,18–21.

Ézsaiás könyvében is, ahol az új exodus hirdetésének az Egyiptomból való szabadulás volt az előképe.³⁹ A már eddig felhozott példák mellett hadd lássuk még ennek az írásmagyarázasi módszernek egyik eklatáns példáját Mattatiás búcsúbeszédéből (1Makk 2,49–61; vö. Zsid 11).

- ⁴⁹ Amikor Mattatiás napjai végéhez közeledett, halála előtt ezt mondta fiainak:
Most hogy eluralkodott a fennhéjázás és a gyalázat,
eljött az ideje a pusztításnak és a kíméletlen haragnak.
- ⁵⁰ Most tehát, fiaim, buzgón harcoljatok a törvényért,
és életetek áldozzatok fel atyáitok szövetségéért!
- ⁵¹ Emlékezzetek az atyák tetteire,
amelyeket véghez vittek a maguk korában!
Így szerezzetek magatoknak nagy dicsőséget és örök nevet.
- ⁵² Hiszen Ábrahám a próbatétel által bizonyult hűségesnek,
és igazságul tulajdonított az neki.
- ⁵³ József a szorongattatás idején is
megtartotta a törvényt,
és Egyiptom urává lett.
- ⁵³ Fineás atyánk forró buzgóságáért
elnyerte az örök papság ígétét.
- ⁵⁴ Józsué elvégezte megbízatását, és Izráel bírója lett.
- ⁵⁵ Mivel Káléb hittel beszélt a nép előtt,
örökséget kapott az országban.
- ⁵⁶ Dávid az irgalmasság gyakorlásáért
örök időkre kapta a királyi trónt.
- ⁵⁷ Illés a törvény iránti forró buzgalmaért
elragadtatott az égbe.
- ⁵⁸ Hananjá, Azarjá és Misáei hittek,
és kiszabadultak a tűzből.
- ⁶⁰ Dániel feddhetetlen lévén
megmenekült az oroszlánok szájából.
- ⁶¹ Gondoljátok hát meg,
hogy akik nemzedékről nemzedékre reménykedtek benne,
senki nem szégyenült meg.

³⁹ Vö. Martos Levente Balázs: Cum legente crescunt... Hagyományok újraolvasása a Bibliában. In: *Vigília* 83. évf. (2018/3), (162–170) 169. „[...] az újraolvasást a Biblia esetében elsősorban a hagyomány teológiaiag értelmezhető folyamatának tartjuk, olyan eljárásnak, amelyet inkább a szöveg tartalma, illetve a közösség növekvő élete követel meg, és nem valamilyen stílusérték igénye. Bár a feltételezett különbség olykor csak árnyalati, mégis érdemes megkülönböztetni azokat az eseteket, amelyekben egy esemény vagy egy vele kapcsolatos szöveg tartós szerepet játszik a hagyomány folyamatában.”

Ugyanebben az időben kialakult egy másik írásmagyarázási módszer is a qum-ráni esszénus mozgalom keretében: a *pešer*.⁴⁰ Ez a műfaj mély történeti gyökerekkel rendelkezik, és nem szabad összemosni a szentírás-magyarázat egyéb ókori vagy éppen modern módozataival. Ez beleillik az ókori Kelet álmofejtő hagyományába, és megtalálható mezopotámiai és az egyiptomi kultúrkörben.⁴¹

A *pešer* kifejezés tehát nem egyszerűen »magyarázatot« jelent, azaz nem az Írás egy-egy nehezen érthető részének megvilágítását; ennél sokkal fundamentálisabb funkciója van. Célja az, hogy a szentíróknak a jövő egy bizonyos korszakára vonatkozó kijelentéseit azonosítsa. A szó így vonatkozik egyrészt magára a szövegre, másrészt ennek megvalósulására. A qum-ráni szerző szerepe csupán az, hogy Istentől adott képessége birtokában (vö. 1QpHab 7,4k) hallgatósága elé tárja a megjövendölt valóságok beteljesülésének mikéntjét.⁴²

A hajdani próféták hiányában egyre fontosabbá lesz az írott hagyomány, tekintélye megnövekszik, és egyre nyomatékosabban határozza meg az a kultikus, társadalmi-politikai szférát, az életvitelt. Mindezzel együtt egyre nagyobb súlya lesz az írás helyes értelmezésének. Ezen a téren meghatározó volt a farizeusok buzgó igyekezete, akik Josephus Flavius szerint azt tartották magukról, hogy ők értelmezik a leghelyesebben az Írásokat.⁴³ Jézus Krisztus idejére már olyan tekintélyes írásmagyarázási hagyományt mondhattak magukénak, az úgynevezett atyák hagyományát, amely szinte elfedte, háttérbe szorította a szent iratokat. Jézus ezért bírálta őket ilyen értelemben: ti azt tanítjátok, viszont meg van írva, azaz vissza az eredeti kijelentéshez! (Mt 5,17 skk.) És a szaduceusok is joggal bírálták hagyományaik túlhangsúlyozását.

A tipologikus írásmagyarázat a Kr. e. 2. század derekától lett egyre inkább gyakorlattá, és másfél évszázaddal A Makkabeusok első könyvének megszületése után az evangélisták és apostolok már biztos kézzel alkalmazták ezt.

Felhasznált irodalom

Adorjáni Zoltán: *Jób testamentuma. Bevezetés – fordítás – jegyzetek*. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudományi Tanszékének kiadványai. Szerk. Balogh Katalin, Szathmári Györgyi, Szabó Xavér, Xeravits Géza. Sapientia Főiskola – L'Harmattan, Budapest 2011.

Bajusz Ferenc: Alexandrosz 1. In: Bartha Tibor (szerk.): *Keresztény bibliai lexikon*. I. Kálvin János Kiadó, Budapest 1993, 41.

⁴⁰ A *pešer* műfajára nézve ld. Xeravits Géza: *A qum-ráni közösség szentírásértelmezése. Folyamatos pešerek, fordítás és magyarázat*. Acta theologica Papensia 5. A pápai Református Teológiai Akadémia 2001, 8–10.

⁴¹ Uo. 10.

⁴² Uo.

⁴³ Ld. *Jos Ant* XVII. 2; *Jos De bello* II. 8,14.

- Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján.* Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest 1988.
- Flavius, Josephus: *A zsidó háború.* Ford. Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó 1964, 21. Ld. még *Jos Ant XIII*, 3.
- Flavius, Josephus: *A zsidók története.* Ford. Révay József. Európa Könyvkiadó, Budapest 1980.
- Flavius, Josephus: *A zsidók története.* (Iudaiké Archaologia). XI–XX. Ford. Révay József. Negyedik kiadás. Talentum, [h. és é. n.].
- Hengel, Martin: *Die Zeloten. Untersuchungen zur Jüdischen Freiheitsbewegungen in der Zeit von Herodes I. bis 70 n. Chr.* Leiden–Köln 1961.
- Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság. Az Újszövetség korának világa.* Útitárs, Köln–Bécs 1969.
- Martos Levente Balázs: *Cum legente crescunt...* Hagymányok újraolvasása a Bibliában. In: *Vigília* 83. évf. (2018/3), 162–170.
- Schiling Lajos: *Parmenion és Philotas címszó.* In: Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori Lexikon. II.* Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1904, 374. és 484–485.
- Varga Zsigmond J.: *σκοληκόβρωτος.* In: uő (szerk.): *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, 873.
- Vermes Géza: *A qumráni közösség és a Holt-tengeri tekercsek története.* Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- Woude, A. s. van der: *Geschiedenis en godsdienst van het palestijnse jodendom vanaf Alexander de Grote tot aan de komst van de romeinen.* In: Woude, A. S. van der et. al. (red.): *Bijbels handboek. Deel IIB. Tussen Oude en Nieuwe Testament.* J. H. Kok, Kampen 1983, 5–89.
- Xeravits Géza: *A Makkabeusok könyvei.* In: uő: *A deuterokanonikus könyvek. Bevezetés keletkezés- és irodalomtörténetükbe.* L'Harmattan, Budapest 2009, 65–91.
- Xeravits Géza: *A qumráni közösség szentírásértelmezése. Folyamatos pešerek, fordítás és magyarázat.* Acta theologica Papensia 5. A pápai Református Teológiai Akadémia 2001.

* * *

Diese Arbeit ist eine redaktierte Version eines Vortrags. Darin werden die Eroberungen von Alexander des Großen und die palästinischen Ereignisse in der Regierungszeit der Ptolemäischen und Seleukidischen Könige skizziert. Es wird hier, auf dem Grunde des 1. Makkabäer dargestellt, wie sich die typologische Schriftauslegung im Laufe des 2. Jahrhunderts nach Christus erneuert und verstärkt hat.

Schlüsselwörter: Alexander der Große, das 1–2. Makkabäer, typologische Schriftauslegung.